Luminânda „Acum m-am odihnit...” – conotații istorico-liturgice

Nicolae PREDA*

Abstract: *The exapostilarion “Now I am at rest...” – historical and liturgical connotations.* Even though it is no longer included in *The Office for the Burial of a Layman*, the exapostilarion “Now I am at rest...”, was a part of this service for a long time; it is currently present only in *The Office for the Burial of an Infant* and in *The Funeral Office for a Departed Priest or Deacon*. However, in practice, this exapostilarion is sung in some places in Transylvania also at the burial of a layman, leaving aside or ignoring the idiomela traditionally attributed to St. John of Damascus († 749). About the history of this exapostilarion and about its “disappearance” from *The Office of the Burial of a Layman*, we will try to write in this article.

Keywords: *funeral rite, Byzantine liturgical tradition, burial order, prayer for the deceased, Euchologion.*

1. Scurtă privire de ansamblu

Potrivit cercetărilor mele, luminânda¹ „Acum m-am odihnit...” nu a stârnit interesul cercetătorilor și liturgiștilor din motive pe care greu le vom putea identifica. Este evident însă, că importanța și frumusețea ei au fost sesizate, în special, în practica

* Diacon, Lect. univ. la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul” a Universității București.

¹ „Svetilne (slv. *svetâ* = lumină) (...); se mai numesc și *luminânde* (τὰ φωταγωγικά) - *ta fotagoghika* = luminătoare), fiind o categorie de stihiri sau tropare izolate care se cântă înainte de Laude (în rânduiala Utreniei)”, Ene BRANIȘTE și Ecaterina BRANIȘTE, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, Editura Diecezană, 2001, p. 488.

liturgică, fapt demonstrat de cântarea ei în unele părți din Ardeal chiar și la *Slujba înmormântării mirenilor*, cu toate că ea nu mai face parte astăzi din această rânduială de slujbă.

Chiar dacă în manualele de *Liturgică* și de *Tipic* informațiile despre această luminândă sunt sărace, totuși câteva date importante aflăm în vechile manuscrise, unde această luminândă este consemnată chiar și în structura *Slujbei înmormântării mirenilor*. Ceea ce rămâne însă foarte greu de stabilit, în opinia mea, va fi, pe de o parte, modul în care „migrează” această luminândă dintr-o rânduială într-alta, iar pe de alta, fixarea rațiunii în baza căreia are loc acest transfer; din păcate, despre motivul pentru care ea nu a rămas în continuare în *Slujba înmormântării mirenilor*, nu putem face prea mult afirmații.

Cu toate acestea, în practica românească actuală putem observa un lucru foarte interesant și anume, faptul că în unele părți din România, în special în Ardeal, se lasă deoparte stihirile morților, atribuite tradițional Sfântului Ioan Damaschin († 749) și care în alte părți reprezintă piesele imnografice cele mai importante ale Slujbei de înmormântare a mirenilor, și se cântă luminânda „*Acum m-am odihnit...*”, probabil potrivit unei tradiții „nescrise”, consemnată odinioară în oarecare manuscrise.

Așadar, această „tradiție”, deși este în complexitatea ei un pic „bizară”, nu este însă lipsită de un fundament real. Mai mult, această realitate liturgică (practica actuală) ridică și câteva întrebări la care nu avem încă răspunsuri, precum: De unde această afinitate în părțile Ardealului pentru cântarea la înmormântarea mirenilor a acestei luminânde, care nici nu mai face parte din *Rânduiala înmormântării mirenilor*? Oare au circulat în Ardeal, în vechime, manuscrise care conțineau, ca în vechile codice, această luminândă în *Rânduiala înmormântării mirenilor*?

Un ultim aspect, poate și cel mai important, îl reprezintă faptul că locul originar al acestei luminânde în codicele vechi era cel „fîresc”, adică după Canon². Acest lucru s-a menținut până astăzi într-o manieră neschimbată.

² „*Canonul* este forma cea mai dezvoltată a poeziei religioase creștine deoarece reunește într-o unitate nouă cântări (ode) formate, cum am văzut, fiecare din câte trei sau mai multe strofe sau stihiri...” , *Ibidem*, p. 85.

Câteva detalii în plus despre luminânda „Acum m-am odihnit...”, dincolo de ceea ce ne oferă manualele de *Liturgică*, găsim în teza de doctorat a părintelui Themistoclis Christodoulou, care amintește printre altele și de o altă luminândă («Ὁ καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων...»³/«Ὁ τῶν νεκρῶν καὶ ζώντων...»⁴)⁵, compoziție imnografică despre care voi reda câteva particularități în alt loc.

2. Textul luminândeii „Acum m-am odihnit...”

Consider că înaintea oricărei analize este firesc să vedem textul acestei luminânde, așa cum este el redat în ultimele ediții ale cărților de cult (mai exact în *Panihidă*)⁶.

<i>Panihidă</i> , ediția 2016	<i>Εὐχολόγιον τὸ Μέγα</i> , 1992
<i>Rânduiala înmormântării pruncilor</i>	<i>ΚΑΝΩΝ ΑΝΑΠΑΥΣΙΜΟΣ ΕΙΣ ΝΗΠΙΑ ΤΕΛΕΥΤΗΣΑΝΤΑ</i>
Apoi LUMINÂNDA, glasul al 3-lea: <i>Acum m-am odihnit și am aflat ușurare multă, că m-am mutat din stricăciune și m-am dus la viață</i> [cf. <i>In.</i> 5, 24];	Εἶτα τὸ Ἐξαποστειλάριον. <i>Νῦν ἀνεπασάμην, καὶ εὖρον ἄνεσιν πολλήν, ὅτι μετέστην ἐκ φθορᾶς, καὶ μετετέθην πρὸς ζωήν. Κύριε δόξα σοι</i> ⁷ .

³ Messin. Bibl. Univ. S. Salvat. gr. 172 (ἔτ. 1179). I [181α]: ...Εἴθ' οὐτ(ως) τὸ φωταγωγι(κόν).] Ὁ καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων) * ἐξουσιάζ(ω).], cf. Θεμιστοκλέους Σ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία κατὰ τοὺς χειρογράφους κώδικες 10ου-12ου αἰώνος*, Τόμος Β', Ἱερὰ Μονὴ Προφήτου Ἠλίου Θήρας, Εκδόσεις Θεσβίτης, 2005, pp. 354, 396.

⁴ Barb. gr. 593 (XI-XII αἰ.). Α [78α]: Εἶτα Φωταγωγικά. Ἦχ. πλ. β'. Νῦν ἀνεπασάμην * καὶ εὖρον] ἄνεσιν πολλήν... Θεοτοκίον ὁμοιον.] Νῦν ἐξελεξάμην * τὴν Θεομήτορα] ἀγνήν... Ἄλλο.] Ὁ τῶν νεκρῶν καὶ ζώντων, cf. Θ. Στ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία...*, τ. II, pp. 451, 470.

⁵ Θ. Στ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία...*, τ. I, p. 277.

⁶ „*Panihida* se numește și cartea bisericească cuprinzând slujba înmormântării și alte slujbe care se săvârșesc pentru cei morți (pomeniri, parastase); inițial această carte a făcut parte din *Molitfelnic*”, E. BRANIȘTE și Ec. BRANIȘTE, *op. cit.*, p. 337.

⁷ ****Εὐχολόγιον τὸ Μέγα*, σπουδὴ καὶ ἐπιστασία Σπυρίδωνος ΖΕΡΒΟΥ, Ἀθῆναι, Ἐκδοτικὸς οἶκος Ἀστήρ, 1992, p. 481.

Doamne, slavă Ție.

Se cântă cu stihurile acestea:

Stih 1: *Omul, ca iarba, zilele lui, ca floarea câmpului, așa va înflori (Ps. 102, 15).*

Stih 2: *Că duh a trecut prin el și nu va fi și nici nu-și va mai cunoaște încă locul său (Ps. 102, 16).*

Stih 3: *Și adevărul Domnului rămâne în veac (Ps. 116, 2).*

Și după fiecare stih, se cântă Luminânda.

Apoi: *Slavă..., Și acum..., a Născătoarei de Dumnezeu:*

Acum am ales pe Fecioara, Maica lui Dumnezeu, că din ea S-a născut Hristos, Izbăvitorul tuturor; Doamne, Slavă Ție⁸.

***Rânduiala înmormântării
preoților și diaconilor de mir***

Apoi LUMINÂNDA

Acum m-am odihnit și am aflat ușurare multă, că m-am mutat din stricăciune și m-am dus la viață (cf. In. 5, 24); Doamne, slavă Ție.

Și stihurile acestea:

Stih 1: *Omul, ca iarba, zilele lui, ca floarea câmpului, așa va înflori (Ps. 102, 15).*

Stih 2: *Că duh a trecut printr-insul și nu va fi (Ps. 102, 16).*

***ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ
ΝΕΚΡΩΣΙΜΟΣ ΕΙΣ ΙΕΡΕΙΣ***

Εἶτα τὸ Ἐξαποστειλάριον.

Νῦν ἀνεπαυσάμην, καὶ εὖρον ἄνεσιν πολλήν, ὅτι μετέστην ἐκ φθορᾶς, καὶ μετετέθην πρὸς ζωήν. Κύριε δόξα σοι.

Στίχ. Ἄνθρωπος ὥσει χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ.

Στίχ. Ὅτι πνεῦμα διήλθεν ἐν αὐτῷ.

⁸ ***Panihida adică slujbele înmormântării și alte slujbe pentru cei răposați, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2016, pp. 63-64.

<p>Stih 3: <i>Și adevărul Domnului rămâne în veac (Ps. 116, 2).</i></p> <p>Și, după fiecare stih, se zice luminânda, apoi: <i>Slavă..., Și acum...,</i> a Născătoarei de Dumnezeu:</p> <p><i>Acum am ales pe Fecioara, Maica lui Dumnezeu, că dintru ea S-a născut Hristos, Izbăvitorul tuturor; Doamne, Slavă Ție⁹.</i></p>	<p>Στίχ. Καὶ ἡ ἀλήθεια τοῦ Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα.</p> <p>Εἰς καθέκαστον δὲ Στίχον λέγεται τὸ Ἐξαποστειλάριον.</p> <p>Εἶτα τὸ Θεοτοκίον.</p> <p>Νῦν ἐξελεξάμην, τὴν Θεομήτορα Κόρην, ὅτι ἐτέχθη ἐξ αὐτῆς, Χριστὸς ὁ πάντων λυτρωτής. Κύριε δόξα σοι¹⁰.</p>
---	---

De vreme ce nu voi încerca o analiză detaliată a textului acestei luminânde, dată fiind și întinderea ei nesemnificativă, și nici o interpretare teologică, am găsit potrivit ca măcar să menționez un aspect pe care-l surprinde Sfântul Apostol Pavel în *Epistola către Evrei* și care este conform conținutului acestei luminânde și anume: „*Pentru că cine a intrat în odihna lui Dumnezeu s-a odihnit și el de lucrurile lui, precum Dumnezeu de ale Sale*” (Evr. 4, 10).

Probabil, versetul consemnat la Sfântul Apostol Pavel a constituit sursa de inspirație în alcătuirea acestei luminânde, generând, de altfel, și sensul adânc teologic al acesteia, ce are în vedere odihna omului/sufletului de toate cele materiale și accederea în odihna lui Dumnezeu, singura odihnă desăvârșită, în momentul trecerii sale (a omului) de la cele trecătoare și pieritoare la cele nepieritoare și veșnice.

3. Glasul pe care se cânta luminânda „Acum m-am odihnit...”

Deși pare un detaliu lipsit de importanță la prima vedere, glasul pe care se cânta și se cântă și astăzi (atât manuscrisele, cât și cărțile de cult tipărite consemnează diferențe) luminânda „*Acum m-am odihnit...*”, are o semnificație bine definită, după cum vom vedea.

⁹ ****Panihida...*, pp. 104-105.

¹⁰ ****Εὐχολόγιον τὸ Μέγα*, 1992, p. 461.

Iată ce ne spune Th. Christodoulou despre luminânda „*Acum m-am odihnit...*” și despre contextul în care este ea menționată pentru prima oară:

„Τὸ Φωταγωγικὸν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ συναντοῦμε στὸν χειρ. κώδ. A 22¹¹ ψάλλεται μετὰ τὸν κανόνα καὶ πρὶν ἀπὸ τοὺς αἶνους, εἰς ἧχον πλ. β´ καὶ εἶναι τό: «*Nῶν ἀνεπαυσάμην * καὶ εὖρον ἄνεσιν πολλήν * ὅτι ἐτέχθην ἐν φθορᾷ * καὶ μετετέθην πρὸς ζωήν*». Τὸ φωταγωγικὸν αὐτὸ ψάλλεται τρεῖς φορὲς καὶ ἀκολουθεῖ καὶ τὸ Θεοτοκίον: «*Nῶν ἐξελεξάμην τὴν Θεομήτορα ἀγνήν * ὅτι ἐτέχθης ἐξ αὐτῆς * Χριστὸς ὁ πάντων λυτρωτής*»¹² [„Întâlnim pentru prima oară luminânda în codexul manuscris A 22; (!) se cântă după canon și înainte de laude, pe glasul al 6-lea și este: «*Acum m-am odihnit * și am aflat ușurare multă * că m-am mutat din stricăciune * și m-am dus la viață*». Luminânda aceasta se cântă de trei ori și urmează și a Născătoarei de Dumnezeu: «*Acum am ales pe Maica lui Dumnezeu curată * că din ea S-a născut * Hristos, (!) izbăvitorul tuturor*»”].

Potrivit precizărilor din studiul lui Th. Christodoulou (menționat mai sus), care a cercetat manuscrisele vechi, inițial luminânda „*Acum m-am odihnit...*” se cânta pe glasul al 6-lea (ἧχον/ς / ἧχ. πλ. β´)¹³. Mai mult, manuscrisele în totalitatea lor sunt de acord că luminânda (luminânde) la înmormântare se cântă pe glasul al 6-lea:

„Τὰ (sic!) φωταγωγικὸν εἶναι πάντα τὸ ἴδιο σὲ ὅλους τοὺς χειρ. κώδ. πὺν μελετήσαμε. Αὐτὸ εἶναι τό: «*Nῶν ἀνεπαυσάμην καὶ εἶδον ἄνεσιν πολλήν...*» μὲ Θεοτοκίον τό: «*Nῶν ἐξελεξάμην τὴν Θεομήτορα...*». Ἐπίσης στοὺς χειρ.

¹¹ Crypt. gr. Γ.β.Χ (X al.). A [79β]: ...καὶ λέγ(ει) φωτ(αγωγικόν), ἧχος πλ. β´:] *Nῶν ἀνεπαυσάμην * καὶ εὖρον ἄνεσιν πολλήν*) *] ὅτι ἐτέχθην ἐν φθορᾷ * καὶ μετετέθην πρὸς] ζωήν. Λέγ(ει) τῷ αὐτ(ῷ) Β´ καὶ Γ´. (Θεοτοκίον) · *Nῶν ἐξελεξά] μιν τὴν Θεομήτορα ἀγνήν * ὅτι ἐτέχθης] ἐξ αὐτῆς * Χριστὸς ὁ πάντων λυτρωτής*, cf. Θ. Στ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία...*, τ. II, pp. 39, 47.

¹² Θ. Στ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία...*, τ. I, pp. 276-277.

¹³ *Ibidem*, pp. 276-278.

κώδ. I 291 καὶ Λ 146 προστίθεται καὶ ἓνα ἀκόμη φωταγωγικόν τό: «Ὁ καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων...». Ὅλα τὰ χειρόγραφα συμφωνοῦν γιὰ τὸν ἦχο τῆς ψαλμωδίας τοῦ φωταγωγικοῦ σὲ ἦχ. πλ. β¹⁴ [„Luminânda este întotdeauna aceeași în toate codicele manuscrise pe care le-am studiat. Aceasta este: «Acum m-am odihnit și am văzut ușurare multă...» cu a Născătoarei de Dumnezeu: «Acum am ales pe Maica lui Dumnezeu...». De asemenea, în codicele manuscrise I 291 și Λ 146 se adaugă încă o luminândă, adică: «Cel ce stăpânești (!) pe cei morți și pe cei vii...». Toate manuscrisele sunt de acord în privința modului (glasului) cântării luminânde pe glasul al 6-lea”].

Dacă într-adevăr codicele, atât cele vechi, cât și cele redactate mai târziu, vor menționa toate același glas pentru luminânda „Acum m-am odihnit...”, vom vedea doar în urma unei analize detaliate; așadar, pentru a observa mai bine toate amănuntele, voi reda în continuare toate acele manuscrise care consemnează luminânde în structurile liturgice funebre (rânduielile de la înmormântare) și glasurile indicate.

Iată aceste manuscrise în ordinea datării lor:

a) **Crypt. gr. Γ.β.X (X αἰ.).** Α /Ἀκολουθ(ία) εἰς κοιμηθ(έντας)/ [79β]: ...καὶ λέγ(ει) φωτ(αγωγικόν), ἦχος πλ. β´·] Νῶν ἀνεπαυσάμην * καὶ εὔρον ἄνεσιν πολλ(ήν) *] ὅτι ἐτέχθην ἐν φθορᾷ * καὶ μετετέθην πρὸς] ζώην. Λέγ(ει) τῷ αὐτ(ῷ) Β´ καὶ Γ´. (Θεοτοκίον). Νῶν ἐξελεξά] μὴν τὴν Θεομήτορα ἀγνήν * ὅτι ἐτέχθης] ἐξ αὐτῆς * Χριστὸς ὁ πάντων λυτρωτής¹⁵;

b) **Messin. Bibl. Univ. S. Salvat. gr. 153 (XI αἰ.).** Ζ /ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΜΟΥ] ΕΙΣ ΚΟΙΜΗΘΕΝΤΑΣ ΜΟΝΑΧΟΥΣ/ [86β]: ...Χρῆ γινώσκειν, ὅτι] μετ(ὰ) τὸ τελειῶσαι τὸν κανόνα, λέ(γειν)] φωταγώγη, καὶ εἰθ’ οὕτως τοὺς μα] καρισμούς. Φωτ(αγωγικόν). (Ἦχ.) πλ. β´. Νῶν ἀ] [87α] νεπαυσάμην * καὶ ε] ὔρον ἄνεσιν πολλήν...

¹⁴ Ibidem, p. 278.

¹⁵ Cf. Θ. Στ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία..., τ. II, pp. 39, 47.

Στίχ(ος) α΄· Ἀνθρωπος ὥσει χόρτ(ος) *] καὶ λέ(γει)· Καὶ μετετέθην πρὸς ζωήν. Στίχ(ος) β΄· Ὅτι πνεῦμα διήλθεν ἐν αὐτῷ καὶ οὐχ ὑπάρ(ξει),] καὶ λέ(γει)· Καὶ μετετέθην πρὸς ζωήν. Δόξα καὶ νῦν.] Νῦν ἐξετησάμην τὴν Θεομήτορα ἃ] γνήν¹⁶...;

c) **Barb. gr. 593 (XI-XII αι.).** Λ /Ακολουθία νεκρώσιμος εἰς ἱερεῖς/ [78α]: Εἶτα Φωταγωγικά. Ἦχ. πλ. β΄. Νῦν ἀνεπαυσάμην * καὶ εὖρον] ἄνεσιν πολλήν... Θεοτοκίον ὅμοιον.] Νῦν ἐξελεξάμην * τὴν Θεομήτορα] ἀγνήν... Ἄλλο.] Ὅ τῶν νεκρῶν καὶ ζώντων¹⁷;

d) **Sinai 985**¹⁸ (*Euchologium*, saec. XVI)¹⁹ /Ακολουθία εἰς νήπιον τεθνηκός/²⁰. „...По 9 ꙗ҃снѣ, συναπτѣ, ѣзаποстеѣларіон, ѣхос γ΄.·Νῦν ἀνεπαυσάμην καὶ εὖρον ἄνεσιν πολλήν... θεοτοκίον· Νῦν ἐξελεξάμην τὴν θεομήτορα κόρην... ”²¹;

e) **Cod. Sab. 568** (sec. XVI)²² /Τάξις, γινομένη ἐπὶ τελευτήσαντος ἱερομονάχου/²³: „...καὶ εὐθὺς (послѣ 9), μνημονεύει, ἔπειτα λέγει τὰ ἐξαποστειλάρια, ѣхос πλ. α΄· ·Νῦν ἐπανεπαυσάμην καὶ εὖρον ἄνεσιν πολλήν... Νῦν ἐξελεξάμην τὴν θεομήτορα κόρην... ”²⁴.

În urma unei simple analize a tuturor documentelor /manuscriselor indicate mai sus, putem afirma că observația lui Th. Christodoulou este valabilă într-adevăr pentru codicele vechi, de sec.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 277, 288.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 451, 470.

¹⁸ Vitaliano BRUNI, *I funerali di un sacerdote nel rito bizantino, secondo gli Eucologi manoscritti di lingua greca*, Pubblicazioni dello Studium Biblicum Franciscanum, Collectio Minor n. 14, Jerusalem, Franciscan Printing Press, 1972, p. 17.

¹⁹ Cf. Victor GARDTHAUSEN, *Catalogus codicum Graecorum Sinaiticorum*, Oxonii, E Typographico Clarendoniano, 1886, p. 214.

²⁰ Алексей Афанасьевич ДМИТРИЕВСКИЙ, *Описание литургических рукописей, хранящихся въ библиотекахъ Православнаго Востока, Томъ II*, Киевъ, Типографія Императорскаго Университета Св. Владимира, 1901, p. 882; „νεκρώσιμη ἀκολουθία τῶν νηπίων”, Θ. Στ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία...*, I, p. 278.

²¹ A. A. ДМИТРИЕВСКИЙ, *op. cit.*, p. 883.

²² V. BRUNI, *op. cit.*, p. 59; „CLII № 568. Εὐχολόγιον”, A. A. ДМИТРИЕВСКИЙ, *op. cit.*, p. 939.

²³ A. A. ДМИТРИЕВСКИЙ, *op. cit.*, p. 939.

²⁴ *Ibidem*, p. 942.

X-XII, dar nu și pentru cele redactate câteva secole mai târziu, cum sunt cele de sec. XVI, care vor indica un alt glas (al 3-lea sau al 5-lea); edițiile tipărite, de asemenea, consemnează o practică diferită, după cum vom vedea în continuare.

Însă, dacă vom analiza în detaliu codexul *Barb. gr. 593* (sec. XI-XII), denumit și codicele „A” (*lamvda*), în opinia mea, un codex special, vom vedea că pentru ultima dintre luminânde (*φωταγωγικά*), indicată ca fiind „alta” (*ἄλλο*), nu se precizează exact glasul, din rațiuni care ne scapă sau pe care le putem doar intuiti. Oare să se fi cântat pe alt glas (adică glasul al 3-lea, ca astăzi), lucru știut deja din practică și lipsit de nevoia de a fi precizat? Sau se cânta tot pe glasul al 6-lea? Din păcate, textul codexului nu este explicit și de aceea, nu doresc să-i forțez limitele în folosul unei explicații anume.

Afirmatia mea se bazează pe faptul că această din urmă luminândă (*Ὁ τῶν νεκρῶν καὶ ζώντων...*), ca de altfel și celelalte două luminânde, vor „ajunge” mai târziu să fie cântate pe glasul al 3-lea, un glas care nu are din punct de vedere muzical nicio afinitate cu glasul inițial indicat de codicele vechi, și anume glasul al 6-lea.

Cu toate acestea, consider că observația lui Th. Christodoulou, care a studiat îndeaproape aceste codice, în opinia căruia toate luminânțele, indicate în manuscrisul respectiv erau cântate pe glasul al 6-lea, nu ar trebui ignorată.

Din ediția tipărită a *Evhologhiului* grecesc (ediția lui Zervos) nu ne putem face o idee în ceea ce privește glasul pe care ar trebui să se cânte aceste luminânde de vreme ce el nu este indicat; probabil, în practică, acest lucru era bine cunoscut. În practica românească, în *Panihidă* este specificat glasul al 3-lea.

Ceea ce este greu de determinat totuși este modul în care are loc trecerea de la practica inițială la cea actuală, unde avem un „tablou” cu totul diferit. Din păcate, în acest studiu nu mă voi ocupa de redactările din limba română, fapt care ne-ar fi putut ajuta să vedem când și unde (în ce ediție), a fost „schimbat”²⁵ glasul acestei luminânde. Mă gândesc că pentru cei interesați aceasta este o

²⁵ Este foarte probabil ca edițiile noastre de cult să consemneze încă de la început glasul indicat astăzi, adică glasul al 3-lea.

provocare și se pot dedica, fără doar și poate, unei cercetări de acest gen.

Din cele prezentate până acum un lucru este cert, și anume că în trecut toate luminânde „funebre” se cântau pe glasul al 6-lea, pe când astăzi, cel puțin așa cum o arată cărțile noastre de cult, toate luminânde „funebre” se cântă pe glasul al 3-lea.

Deși la prima vedere lucrurile par clare cu luminânda „*Acum m-am odihnit...*”, în fond, evoluția liturgică a acestei structuri de cult rămâne „neînțeleasă”.

4. Stihurile care însoțesc luminânda „*Acum m-am odihnit...*”

O primă remarcă în ceea ce privește prezența stihurilor în structura luminândelor este legată de faptul că această „practică” este inedită și nu mai apare în nicio altă structură de cult unde avem luminânde.

Pe de altă parte, această formă confirmă, în opinia mea, o formă liturgică foarte veche, care astăzi a dispărut din structurile de cult (mă refer la structura Utreniei bizantine), iar faptul că regăsim aceste stihuri deja în manuscrisele vechi de sec. XI (vezi codicele *Messin. Bibl. Univ. S. Salvat. gr. 153*) ne arată cât de veche este această uzanță.

O explicație alternativă sau, mai bine zis, o altă fază a unei evoluții ulterioare o poate oferi *Cod. Patmos 646* (a. 1707)²⁶, deși este un manuscris redactat destul de târziu, în care aceste stihuri (doar primele două) nu sunt incluse în structura luminânde, ci însoțesc stihurile care urmează după ea, potrivit unei logici liturgice existente până astăzi în structura slujbelor (acestea pot fi stihurile de la stihirile Laudelor sau de la Stîhoavna Utreniei).

Stihurile sunt luate din *Pss.* 102 și 116, Psalmi pe care nu-i întâlnim ca piese de bază/constitutive în structura Slujbelor de înmormântare.

Iată aceste stihuri:

²⁶ Vezi A. A. ДМИТРИЕВСКИЙ, *op. cit.*, p. 979.

Stih 1: *Omul, ca iarba, zilele lui, ca floarea câmpului, așa va înflori (Ps. 102, 15);*

Stih 2: *Că duh a trecut printr-însul și nu va fi (Ps. 102, 16);*

Stih 3: *Și adevărul Domnului rămâne în veac (Ps. 116, 2).*

Deși nu-i întâlnim între Psalmii din *Rânduielele de la înmormântare*, totuși Pss. 102 și 116, din care sunt alese stihurile pentru luminânda „Acum m-am odihnit...”, fac parte din structura Utreniei de tip oriental, structură care va servi drept bază *Rânduielelor de la înmormântare*, după cum vom vedea. Deci, această selecție este una deloc aleatorie.

Foarte interesant, dar și concludent în același timp, este modul în care era/se afla poziționată luminânda în structura Slujbei înmormântării; potrivit mențiunilor din manuscrise ea se cânta înainte de Laude sau după Laude (înainte de stihurile *Octoihului*)²⁷:

„Ἐκ τῶν χειρ. κωδ. βλέπουμε, ὅτι τὸ φωταγωγικὸν ψάλλεται πάντοτε μετὰ τὸν κανόνα καὶ πρὶν ἀπὸ τοὺς αἶνους. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι καὶ τὸ φωταγωγικὸν ἐντάσσεται στὴ δομὴ τοῦ Ὁρθρου, καὶ ἄρα ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία ἀκολουθεῖ κατὰ γράμμα αὐτῇ τῇ δομῇ” [Din codicele manuscrise vedem că luminânda se cântă întotdeauna după canon și înainte de laude. Aceasta înseamnă că și luminânda se încadrează în structura Utreniei și deci slujba înmormântării urmează întru totul (cuvânt cu cuvânt) această structură]²⁸.

Această din urmă observație a lui Th. Christodoulou, după părerea mea, vine să susțină și să clarifice existența și rațiunea pentru care au fost selectate aceste stihuri pentru luminânda din Slujba înmormântării.

²⁷ „Ἐπίσης στὸν ἴδιο χειρ. κωδ. Ζ στὴν «νεκρώσιμο ἀκολουθία εἰς κοιμηθέντας λαϊκούς», τὸ φωταγωγικὸν ψάλλεται μετὰ τὸν κανόνα καὶ πρὶν ἀπὸ τὰ στιχηρὰ τῆς ὁκτώηχου, δηλ. μετὰ τοὺς αἶνους...” [De asemenea, în același codice manuscris Z în «slujba înmormântării la adormiții laici», luminânda se cântă după canon și înainte de stihurile octoihului, adică după laude], Θ. Στ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία...*, τ. I, p. 277.

²⁸ *Ibidem*, p. 278.

Mai mult, despre *Ps.* 116, care are doar două versete, și despre prezența lui în structura Laudelor Utreniei de tip „oriental” (este vorba de oficiul Utreniei de tip asiro-caldeu), dar și despre o posibilă legătură a lui cu structura slujbelor de înmormântare (în opinia mea), R. Taft consemnează într-un studiu următoarele:

„...dove rimanevano in piedi mentre si cantavano i salmi di lode, conclusi con il breve Sal 116 usato spesso come dossologia finale nella salmodia di cattedrale orientale” [...unde rămăneau în picioare în timp ce se cântau psalmi laudelor, încheiați cu scurtul Psalm 116 folosit adesea ca doxologie finală în cadrul psalmodiei orientale de catedrală]²⁹.

Nota lui Taft este mai mult decât interesantă și ne ajută să afirmăm, în limitele îngăduite, că această formă străină astăzi Utreniei bizantine (stihuri la luminândă), ar putea fi o reminiscență a unei vechi structuri din slujba cântată la catedrală (adică la enorie); de aici va migra probabil și către *Rânduielile de înmormântare*.

Astfel, putem afirma că cele două versete selectate din *Ps.* 102 sunt potrivite contextului, pe când cel din *Ps.* 116 are legătură, fără doar și poate, cu poziția inițială a acestui Psalm la Laude drept Psalm conclusiv. Mai mult, consider că existența unui verset din *Ps.* 116 aici, Psalm care „dispare” din structura Laudelor de tip bizantin, ne arată cât de veche este această structură a luminândeii „*Acum m-am odihnit...*”, cu stihuri.

5. Luminânda „*Acum m-am odihnit...*” în tradiția manuscrisă

Ca o remarcă, manuscrisele vechi (adică primele) folosesc pentru luminânda „*Acum m-am odihnit...*”, termenul de *photagghikon* (φωταγωγικόν), iar cele redactate câteva secole mai

²⁹ Robert F. TAFT, *La liturgia delle ore in oriente e occidente. Le origini dell'ufficio divino e il suo significato per oggi*, Roma, Edizioni Lipa, 2001, p. 291.

târziu, termenul de *exapostilarion* (ἐξαποστειλάριον); acest lucru este sesizat, de altfel, și de Th. Christodoulou³⁰.

Din păcate, acesta nu menționează dintre manuscrisele redactate mai târziu, și care conțin această luminândă, decât cod. *Sinai* 985 (sec. XVI)³¹, însă, după cum vom vedea, aceste manuscrise sunt mult mai numeroase.

Iată aceste codice, indicate în ordine cronologică:

a) Crypt. gr. Γ.β.X (X αι.). A /Ἀκολουθ(ία) εἰς κοιμηθ(έντας)/ [79β]: ...καὶ λέγ(ει) φωτ(αγωγικόν), ἦχος πλ. β´.] Νῦν ἀνεπαυσάμην * καὶ εὔρον ἄνεσιν πολλ(ήν) *] ὅτι ἐτέχθην ἐν φθορᾷ * καὶ μετετέθην πρὸς] ζωήν. Λέγ(ει) τῷ αὐτ(ῷ) Β´ καὶ Γ´. (Θεοτοκίον). Νῦν ἐξελεξά] μὴν τὴν Θεομήτορα ἀγνήν * ὅτι ἐτέχθης] ἐξ αὐτῆς * Χριστὸς ὁ πάντων λυτρωτής³²;

b) Messin. Bibl. Univ. S. Salvat. gr. 153 (XI αι.). Z /ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΜΟΥ] ΕΙΣ ΚΟΙΜΗΘΕΝΤΑΣ ΜΟΝΑΧΟΥΣ/ [86β]: ...Χρὴ γινώσκειν, ὅτι] μετ(ὰ) τὸ τελειῶσαι τὸν κανόνα, λέγ(ειν)] φωταγώγην, καὶ εἰθ’ οὕτως τοὺς μα] καρισμούς. Φωτ(αγωγικόν). (Ἦχος) πλ. β´. Νῦν ἂ] [87α] νεπαυσάμην * καὶ ε] ὕρον ἄνεσιν πολλήν... Στίχ(ος) α´. Ἄνθρωπος ὡσεὶ χόρτ(ος) *] καὶ λέγ(ει). Καὶ μετετέθην πρὸς ζωήν. Στίχ(ος) β´. Ὅτι πνεῦμα διήλθεν ἐν αὐτῷ καὶ οὐχ ὑπάρ(ξει),] καὶ λέγ(ει). Καὶ μετετέθην πρὸς ζωήν. Δόξα καὶ νῦν.] Νῦν ἐξετησάμην τὴν Θεομήτορα ἂ] γνήν³³...;

c) Messin. Bibl. Univ. S. Salvat. gr. 153 (XI αι.). Z /Ἀκολουθ(ία) εἰς κοιμηθέ(ντας) λαϊκούς/ [153β]: ...Καὶ εἰθ’ οὕτ(ως) τὸ φωτ(α)γωγ(ικόν). Νῦν ἀνεπαυσάμην.] Νῦν ἐξετησάμην τὴν Θεομήτορα ἀγνήν.]³⁴;

³⁰ „Σὲ κανένα χειρ. κωδ. τῆς περιόδου ποὺ μελετήσαμε δὲν ὑπάρχει ἄλλο ὄνομα στὸ φωταγωγικόν ἐκτὸς ἀπὸ φωταγωγικόν” [In oarecare dintre codicele manuscrise ale perioadei pe care am studiat-o nu există alt nume pentru luminândă decât cel de fotagoghikon], Θ. Στ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία...*, τ. I, p. 278.

³¹ *Ibidem*, p. 278.

³² Cf. Θ. Στ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία...*, τ. II, pp. 39, 47.

³³ *Ibidem*, pp. 277, 288.

³⁴ *Ibidem*, pp. 277, 299, 311.

d) Vat. gr. 1836 (XI-XII αι.). Κ /Σὺν Θεῷ ἀκολουθία εἰς κοιμηθέντας μοναχούς/ [122β]: ...Νῦν ἀνεπαυσάμην * καὶ εἶδον / ἄνεσιν πολλήν... Νῦν ἐξελεξάμην * τὴν Θεομή / τοῦ ἀγνήν³⁵...;

e) Barb. gr. 593 (XI-XII αι.). Λ /Ἀκολουθία νεκρώσιμος εἰς ἱερεῖς/ [78α]: Εἶτα Φωταγωγικά. Ἦχ. πλ. β'. Νῦν ἀνεπαυσάμην * καὶ εὖρον / ἄνεσιν πολλήν... Θεοτοκίον ὁμοιον. / Νῦν ἐξελεξάμην * τὴν Θεομήτορα / ἀγνήν... Ἄλλο. / Ὁ τῶν νεκρῶν καὶ ζώντων³⁶;

f) Cod. Sab. 57 (anno 1497)³⁷ /Eucologio contenente AC FED³⁸ (f. 1: ediz. DM p. 449-451, con rinvii)...³⁹: „...По 9 ꙗ҃снн ексапостиларіѣ: Нῦν ἐπαυσάμην καὶ εὖρον ἄνεσιν εἰπών... Ὁ καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων ἐξουσιάζων, ὡς Θεός... Ὁ γλυκασμός τῶν ἀγγέλων...⁴⁰;

g) Sinai 985⁴¹ (*Euchologium*, saec. XVI)⁴² /Ἀκολουθία εἰς νήπιον τεθνηκός/⁴³: „...По 9 ꙗ҃снн, συναπτῇ, ἐξαποστειλάριον, ἦχος γ'. Νῦν ἀνεπαυσάμην καὶ εὖρον ἄνεσιν πολλήν... θεοτοκίον· Νῦν ἐξελεξάμην τὴν θεομήτορα κόρην...⁴⁴;

h) Cod. Sab. 568 (sec. XVI)⁴⁵ /Τάξις, γινομένη ἐπὶ τελευτήσαντος ἱερομονάχου/⁴⁶: „...καὶ εὐθὺς (послѣ 9), μνημονεύει, ἔπειτα λέγει τὰ ἐξαποστειλάρια, ἦχος πλ. α'. Νῦν ἐπανεπαυσάμην καὶ εὖρον ἄνεσιν πολλήν... Νῦν ἐξελεξάμην τὴν θεομήτορα κόρην...⁴⁷;

³⁵ *Ibidem*, pp. 407, 427.

³⁶ *Ibidem*, pp. 451, 470.

³⁷ „LXIII. № 369 (№ 57 по Керамевсу) Εὐχολόγιον”, Α. ДМИТРИЕВСКИЙ, *op. cit.*, p. 449.

³⁸ „Чинъ погребенія начинается”, *Ibidem*, p. 449.

³⁹ V. BRUNI, *op. cit.*, p. 71.

⁴⁰ Α. Α. ДМИТРИЕВСКИЙ, *op. cit.*, pp. 449-450.

⁴¹ V. BRUNI, *op. cit.*, p. 17.

⁴² Cf. V. GARDTHAUSEN, *op. cit.*, p. 214.

⁴³ Α. Α. ДМИТРИЕВСКИЙ, *op. cit.*, p. 882; „νεκρώσιμη ἀκολουθία τῶν νηπίων”, Θ. Στ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία...*, τ. I, p. 278.

⁴⁴ Α. Α. ДМИТРИЕВСКИЙ, *op. cit.*, p. 883.

⁴⁵ V. BRUNI, *op. cit.*, p. 59; „CLII № 568. Εὐχολόγιον”, Α. Α. ДМИТРИЕВСКИЙ, *op. cit.*, p. 939.

⁴⁶ Α. Α. ДМИТРИЕВСКИЙ, *op. cit.*, p. 939.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 942.

i) Cod. Patmos 646 (a. 1707)⁴⁸ /Ακολουθία τοῦ ἐξοδιαστικοῦ τῶν ἱρέων/⁴⁹: „...Ἐξαποστειλάριον· Νῦν ἀνεπαυσάμην καὶ εὖρον ἄνεσιν πολλήν... β´. θεοτοκίον· Νῦν ἐξελεξάμην τὴν θεομήτορα κόρην...”⁵⁰.

În continuare, voi reda în ordinea descrisă în manuscrisele menționate, slujbele în cadrul cărora se cânta luminânda „*Acum m-am odihnit...*”: a) „Slujba la adormiți”; b) „Slujba Parastasului la adormiții monahi”; c) „Slujba la adormiții laici”; d) „Slujba la adormiții monahi”; e) „Slujba înmormântării preoților”; f) „Slujba la «adormiții» laici”; g) „Slujba la pruncul răposat”; h) „Slujba ce se face la ieromonahul răposat”; i) „Slujba înmormântării preoților”.

Analizând datele din precedentă, putem conchide că luminânda „*Acum m-am odihnit...*”, făcea parte inițial, așa cum consemnează manuscrisele, din structura tuturor slujbelor înmormântării (laici, monahi, preoți și prunci – rânduială apărută mai târziu).

6. Luminânda „*Acum m-am odihnit...*” în edițiile tipărite

La fel de importante pentru identificarea particularităților acestei luminânde sunt edițiile tipărite ale cărților de cult, dar și studiile de specialitate.

Voi reda în continuare (în ordine cronologică), puținele⁵¹, dar esențialele ediții tipărite, chiar dacă acestea menționează uneori doar incipitul luminânde „*Acum m-am odihnit...*”:

⁴⁸ Cf. V. BRUNI, *op. cit.*, p. 61; „CLIX. № 646.”, A. A. ДМИТРИЕВСКИЙ, *op. cit.*, p. 970.

⁴⁹ A. A. ДМИТРИЕВСКИЙ, *op. cit.*, p. 970.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 978.

⁵¹ Țin să precizez că studiul nu se vrea unul care să acopere absolut toate cercetările existente și edițiile foarte numeroase ale cărților de cult, lucru, de altfel, incompatibil cu limitele unui succint articol.

a) edițiile străine

J. Goar:

„ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΝΕΚΡΩΣΙΜΟΣ ΕΙΣ ΙΕΡΕΑ
ΤΕΛΕΥΤΗΣΑΝΤΑ⁵²// ...καὶ τὸ ἑξαποστειλάριον. // Νῦν
ἀνεπαυσάμην, καὶ εὗρον ἄνεσιν πολλήν, ὅτι μετέστην ἐκ φθορᾶς
(!), καὶ μετετέθην πρὸς ζωήν. Κύριε δόξα σοι (!). καὶ ὁ λαὸς τὸ
αὐτό. // Ἄνθρωπος (!) ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ. // Στίχος.
Ὅτι (!) πνεῦμα διήλθεν. // Στίχος. Καὶ ἡ ἀλήθεια τοῦ Κυρίου
μένει. // Καὶ καθ' ἕκαστον στίχον τὸ ἑξαποστειλάριον. Εἶτα δόξα.
καὶ νῦν. // Νῦν ἐξελεξάμην, τὴν Θεομήτορα κόρην, ὅτι ἐτέχθη ἐξ
αὐτῆς Χριστὸς ὁ πάντων λυτρωτής. Κύριε δόξα σοι.”⁵³;

„ΚΑΝΩΝ ΑΝΑΠΑΥΣΙΜΟΣ ΕΙΣ ΚΟΙΜΗΘΕΙΣΑΣ
ΓΥΝΑΙΚΑΣ⁵⁴// ...καὶ τὸ ἑξαποστειλάριον. // Νῦν
ἀνεπαυσάμην, καὶ ἀνέυρον ἄνεσιν πολλήν, ὅτι μετέστην ἐκ
φθορᾶς, καὶ μετετέθην εἰς ζωήν, Κύριε δόξα σοι.”⁵⁵;

„ΚΑΝΩΝ ΑΝΑΠΑΥΣΙΜΟΣ ΕΙΣ ΝΗΠΙΑ
ΤΕΛΕΥΤΗΣΑΝΤΑ⁵⁶// ...καὶ τὸ ἑξαποστειλάριον. // Νῦν
ἀνεπαυσάμην καὶ εὗρον.”⁵⁷;

S. Zervos:

„ΚΑΝΩΝ ΑΝΑΠΑΥΣΙΜΟΣ ΕΙΣ ΝΗΠΙΑ
ΤΕΛΕΥΤΗΣΑΝΤΑ// Εἶτα τὸ ἑξαποστειλάριον. // Νῦν
ἀνεπαυσάμην, καὶ εὗρον ἄνεσιν πολλήν, ὅτι μετέστην ἐκ
φθορᾶς, καὶ μετετέθην πρὸς ζωήν. Κύριε δόξα σοι”⁵⁸;

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΝΕΚΡΩΣΙΜΟΣ ΕΙΣ ΙΕΡΕΙΣ// Εἶτα τὸ
ἑξαποστειλάριον. // Νῦν ἀνεπαυσάμην, καὶ εὗρον ἄνεσιν
πολλήν, ὅτι μετέστην ἐκ φθορᾶς, καὶ μετετέθην πρὸς ζωήν.
Κύριε δόξα σοι. // Στίχ. Ἄνθρωπος ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι
αὐτοῦ. // Στίχ. Ὅτι πνεῦμα διήλθεν ἐν αὐτῷ. // Στίχ. Καὶ ἡ
ἀλήθεια τοῦ Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. // Εἰς καθέκαστον δὲ

⁵² Jacob GOAR, *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum complectens ritus et ordines Divinae Liturgiae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum etc.*, Venetiis, Ex Typographia Bartholomaei Javarina, 1730², p. 451.

⁵³ *Ibidem*, p. 460.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 471.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 474.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 474.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 477.

⁵⁸ ***Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, 1992, p. 481.

Στίχον λέγεται τὸ Ἐξαποστειλάριον. // Εἶτα τὸ Θεοτοκίον. // Νῦν ἐξελεξάμην, τὴν Θεομήτορα Κόρην, ὅτι ἐτέχθη ἐξ αὐτῆς, Χριστὸς ὁ πάντων λυτρωτής. Κύριε δόξα σοι”⁵⁹;

E. Follieri:

„Νῦν ἀναπαυσάμην, κ’ εὖρον cf. Νῦν ἀνεπαυσάμην, καὶ εὖρον. // Νῦν ἀνεπαυσάμην, καὶ ἀνεῦρον cf. *infra*. // Νῦν ἀνεπαυσάμην, καὶ εὖρον...”⁶⁰;

„Νῦν ἐξελεξάμην θεομήτορα ἀγνήν cf. *infra*. // Νῦν ἐξελεξάμην τὴν Θεομήτορα κόρην...”⁶¹;

V. Bruni:

[*Rânduiala înmormântării preoților și diaconilor de mir*]

„Chiude il *canone* l’*exapostilarion* Νῦν ἀνεπαυσάμην, che si intercala ai versetti Ἀνθρωπος ὥσει χόρτος (*Sal.* 102, 15a), Ὅτι πνεῦμα (*Sal.* 102, 16a) e Καὶ ἡ ἀλήθεια (*Sal.* 116, 2b). Alla fine *theotokion* Νῦν ἐξελεξάμην”⁶²;

Th. Christodoulou:

„Νῦν ἀνεπαυσάμην καὶ εἶδον ἄνεσιν πολλήν// Νῦν ἀνεπαυσάμην, καὶ εὖρον ἄνεσιν;

Νῦν ἐξελεξάμην τὴν Θεομήτορα ἀγνήν// Νῦν ἐξετησάμην τὴν Θεομήτορα ἀγνήν”⁶³.

b) edițiile românești

De remarcat că manualele românești de *Liturgică* și de *Tipic* nu amintesc, din păcate, mai nimic despre această luminândă; probabil s-a considerat că nu era așa de importantă pentru a fi menționată. Iată textele:

T. Lugojan:

„Îngroparea pruncilor. (Până la 7 ani) (...). Svetilna. Acum m’am odihnit, și am aflat ușurare multă, că m’am

⁵⁹ *Ibidem*, p. 461.

⁶⁰ Henrica FOLLIERI, *Initia Hymnorum Ecclesiae Graecae*, vol. II, col. „Studi e Testi”, 212, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1961, p. 543.

⁶¹ *Ibidem*, p. 546.

⁶² V. BRUNI, *op. cit.*, p. 114.

⁶³ Θ. Στ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία...*, τ. I, p. 595; incipiturile acestea sunt redată într-unul din apendicele de la volumul I.

mutat din stricăciune și m'am dus la viață. Doamne mărire ție. *Mărire Și acum...* Acum am ales pre Fecioara, maica lui Dumnezeu; că dintr'ânsa s'a născut Hristos mântuitorul tuturor. Doamne mărire ție"⁶⁴;

P. Procopoviciu:

„Rândueala de rând a înmormântării pruncilor (...); după canon, nefiind idiomele și fericiri, se cântă eoiftinul «acum m'am odihnit...» de 3 ori, cu stihuri și slavă și acum...”⁶⁵;

„2. *Înmormântarea preoților de mir (...)*. După ode urmează ectenia și sfetilna «Acum m'am odihnit...»”⁶⁶.

Concluzii

Analizând cele prezentate în acest studiu sumar, putem concluda și noi următoarele:

- luminânda „*Acum m-am odihnit...*” este unul din elementele originale și originare din structura *Slujbei înmormântării*, dat fiind că apare deja în cel mai vechi codex care redă o *Rânduială a înmormântării*, și anume manuscrisul *Crypt. gr. Γ.β.X* (sec. X);

- în trecut, toate luminândeale „funebre” (așadar și luminânda „*Acum m-am odihnit...*”) se cântau pe glasul al 6-lea, pe când astăzi, toate luminândeale „funebre” se cântă pe glasul al 3-lea (cel puțin la români);

- cele două versete selectate din *Ps.* 102 și cel din *Ps.* 116 ne arată cât de veche este această structură a luminândealei „*Acum m-am odihnit...*”, cu stihuri;

- luminânda „*Acum m-am odihnit...*” făcea parte inițial, așa cum consemnează manuscrisele, din structura tuturor slujbelor înmormântării (laici, monahi, preoți și la prunci);

⁶⁴ Trifon LUGOIAN, *Carte de rugăciuni și cântări bisericești*, Arad, Edit. Librăriei Diecezane ort. române, ⁴1931, pp. 276, 277-278.

⁶⁵ Petre PROCOPOVICIU, *Ritualistica sau Manual de Ritual al Bisericii Ort. Române*, Oradea, Tipografia „Diecezană”, 1936, p. 161.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 162.

- manuscrisele vechi (adică primele) folosesc pentru luminânda „Acum m-am odihnit...”, termenul de *fotagoghikon* (φωταγωγικόν), iar cele redactate câteva secole mai târziu, termenul de *exapostilarion* (ἐξαποστειλάριον);

- locul originar al acestei luminânde în codicele vechi era cel „fîresc”, adică după Canon, lucru care s-a menținut până astăzi într-o manieră neschimbată;

- în practica actuală, în unele părți din țara noastră, în special în Ardeal, se lasă deoparte stihirile morților, atribuite Sfântului Ioan Damaschin, și se cântă luminânda „Acum m-am odihnit...”.

Bibliografie

1. BRANIȘTE, Ene, BRANIȘTE, Ecaterina, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, Editura Diecezană, 2001.
2. BRUNI, Vitaliano, *I funerali di un sacerdote nel rito bizantino, secondo gli Eucologi manoscritti di lingua greca*, Pubblicazioni dello Studium Biblicum Franciscanum, Collectio Minor n. 14, Jerusalem, Franciscan Printing Press, 1972.
3. ДМИТРИЕВСКИЙ, Алексей Афанасьевич, *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока*, томъ II, Киевъ, Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1901.
4. ****Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, σπουδὴ καὶ ἐπιστάσις Σπυρίδωνος ΖΕΡΒΟΥ, Ἀθήναι*, Εκδοτικὸς οἶκος Ἀστήρ, 1992.
5. FOLLIERI, Henrica, *Initia Hymnorum Ecclesiae Graecae*, vol. II, col. „Studi e Testi”, 212, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1961.
6. GARDTHAUSEN, Victor. *Catalogus codicum Graecorum Sinaiticorum*, Oxonii, E Typographeo Clarendoniano, 1886.
7. GOAR, Jacob, *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum complectens ritus et ordines Divinae Liturgiae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum etc.*, Venetiis, Ex Typographia Bartholomaei Javarina, 1730.
8. LUGOJAN, Trifon, *Carte de rugăciuni și cântări bisericești*, Arad, Editura Librăriei Diecezane ort. române, 19314.
9. ****Panihida adică slujbele înmormântării și alte slujbe pentru cei răposați*, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2016.

10. PROCOPOVICIU, Petre, *Ritualistica sau Manual de Ritual al Bisericii Ort. Române*, Oradea, Tipografia „Diecezană“, 1936.
11. TAFT, Robert F., *La liturgia delle ore in oriente e occidente. Le origini dell'ufficio divino e il suo significato per oggi*, Roma, Edizioni Lipa, 2001.
12. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ, Θεμιστοκλέους Σ., *Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία κατὰ τοὺς χειρογράφους κώδικες 10ου-12ου αἰῶνος*, τ. I-II, Θήρα, Θεσβίτης, 2005.